

УДК 811.161.2'37

Н. І. Скрипник

Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського

НАРОДНО-МОВНА СИМВОЛІКА У ТВОРЕННІ КОНЦЕПТОСФЕРИ «МОРАЛЬ»

Аналізується сектор народно-мовної символіки, яка долучається до концептосфери «мораль». Також систематизовано слова-символи за идеографічним принципом: зокрема, виділено вербальні антропологічні символи й словесні символи, які уособлюють споконвічні морально-етичні цінності українців.

Анализируется сектор народно-языковой символики, которая касается концептосферы «мораль». Также систематизированы слова-символы по идеографическому принципу: в частности, выделены вербальные антропологические символы и словесные символы, которые олицетворяют исконные морально-этические ценности украинцев.

Sector of folk-language symbolism which concerns the sphere of concept “moral» has been analyzed in the article. Symbol-words have been systemized according to the ideographical principle. Verbal anthropological symbols as well as word symbols which embody aboriginal moral-ethical values of Ukrainians were determined.

Символ – це уявлення, що викликає певне коло асоціацій у даній мовно-етнокультурній системі, поняття складне й багатопланове. Характерною рисою символу є властивість мотивувати значення передусім не через перенос, а через фонові знання, прагматику; він виявляє свій зміст лише в плані встановлення національних, культурних, соціальних, релігійних та інших чинників, що й визначають його розуміння всіма членами даного соціуму [5, с. 31].

Саме в символах відбиваються народні традиції, звичаї, образи, вірування тощо, а зрештою, і ознаки національного буття й національного характеру. У національній символіці виявляються риси, властиві українському характерові: прагнення до ідеального, релігійність, поміркованість, споглядальність, моральність, товарищескість тощо.

Мовні символи були об'єктом вивчення дослідниками багатьох галузей науки: культурології, психології, літературознавства, філософії, мовознавства. І в кожній з них символ вивчається в різних аспектах. Це пояснюється тим, що символ являє собою естетичну категорію, пов'язану і з світосприйманням етносу, і з світовідчуттям окремої людини, і з пізнавальною діяльністю людей, і з його відображенням у мові. Символ займає найважливіше місце в процесі формування концептуальної моделі світу. У ньому відбиваються і зв'язки, котрі встановлюють позамовну спільність між різними концептами, і асоціаціями, і релігійні уявлення, і побутові звичаї, і марновірство (забобонність), і традиції етносу.

Лінгвісти звичайно вивчають не власне символи (предмет, артефакти чи персони), а слова-символи або слова і словосполучення, що набувають символічного прочитання. Роль мовного символу полягає в заміні значення мовної сутності на функцію символічну. Слово-символ у повсякденному розмовному мовленні вживається дуже обмежено. Символи є усталеними, одвічними, етнокультурними, а гли-

бина їх культурно-національного контексту є могутнім фразеотворчим підґрунтям – субстратом численних паремій, легенд, оповідей, переказів, побажань, художніх фігур тощо [6, с. 48].

Вивчення символічних образів було здавна в центрі уваги дослідників мови, що витлумачували їх з різних позицій, на різних методологічних засадах. У своїх спостереженнях над символами науковці звертались насамперед до язичницької міфотворчості, прадавніх поглядів на природні явища у їх тісному зв'язку з життєвою сферою людини. Великий вплив на розвиток учення про символи мала і християнська ідеологія.

Оригінальну теорію поетичного символу на українському матеріалі розробив М. Костомаров. Головне в концепції М. Костомарова – розуміння національних, культурних і релігійних чинників, що визначають символіку того чи іншого народу. На думку вченого, походження і розвиток народної символіки можуть бути з'ясовані лише через образне відображення народного духу, народного мислення [6, с. 10].

Ідеї національної символіки, викладені М. Костомаровим, знайшли своє відображення у працях О. Потебні. У розвідці «О некоторых символах в славянской народной поэзии» цей видатний мовознавець шукав символізм у самому слові. Дослідник вважав, що вербальна символіка розвивається разом із становленням і розвитком мовної картини світу. «Потреба відроджувати власне значення слів, що забувається, – пише О. Потебня, – було однією з причин утворення символів. Близькість основних ознак, котра помітна в постійних тожднословних виразах, була і між назвами символу і означуваного предмета. Поява символу зумовлюється трьома чинниками: порівнянням, протилежністю і причинними відношеннями» [8, с. 285–286].

Символічні уявлення носіїв певної мови є залишком далекої минувшини, а тому О. Потебня переконливо доводив, що дослідження особливостей функціонування слів-символів, їх зв'язок із спорідненими словами необхідно здійснювати на тлі вивчення народних традицій, обрядів і вірувань.

У теорії психоаналізму З. Фрейда символізація розглядалася як захисний механізм, спрямований на стримання несвідомих прагнень шляхом заміщення їх символами. Частина символів має загальнолюдський характер і виявляє себе протягом усього історичного періоду: це, зокрема, символи, що передають чоловіче і жіноче начало [6, с. 12].

В основі розуміння символів К. Г. Юнгом лежить його концепція несвідомого (або підсвідомого). Зростання наукового пізнання світу, за К. Юнгом, призвело до ізоляції людини від природи. Природні явища поступово втрачають свою символічну значимість. Однак поряд із науковими переконаннями продовжують існувати марновірство, віджилі стереотипи думки і почуття, які виявляють багато первинних рис, а звідси – й символічних образів. Отож символи, що передаються назвами природних явищ, опосередковані психічними процесами, а їхній зміст зумовлений об'єктивним баченням світу [6, с. 13].

З погляду філософії, у символі, на думку О. Ф. Лосева, досягається повна рівновага між «внутрішнім» і «зовнішнім», ідеєю і образом, «ідеальним» і «реальним»: В «образі» немає зовсім нічого такого, чого не було б в «ідеї». Загальне й конкретне в ідеї й образі повністю співвідносні між собою, в символі немає ні ідеї без образу, ні образу без ідеї [6, с. 17]. Символ – це вираження того, що несе власне ідея.

Також до символічних образів як типового засобу української усної творчості звертаються і фольклористи. У працях сучасних дослідників національної свідомо-

сті було закладено міцні підвалини розуміння цього явища як важливого чинника творення національно-культурної картини світу. Символіка, як зазначають автори книжки «Українські символи», – поняття загальнолюдське й національно символічне, етногенетичне [12, с. 3].

Більше того, частина науковців взагалі розглядає менталітет як сукупність символів: «Менталітет – це сукупність, що формується в рамках кожної даної культурно-історичної епохи й закріплюється у свідомості людей у процесі спілкування» [6, с. 20]. Якщо, скажімо, українцеві властиві риси емоційно-піднесеного сприйняття явищ об'єктивного світу, то таке світобачення відтворюється в символічно-образному усвідомленні понять *місяць, зорі, сонце, веселка* тощо.

Сукупність національно орієнтованих символічних засобів дає достатньо повну інформацію щодо того, які в даній культурі основні структури етики, естетики, мислення, права й засоби осмислення нового досвіду.

В основі мовознавчих студій лежить з'ясування мовної природи символів, вивчення процесів їх формування і дальших семантичних трансформацій, визначення закономірностей структурування смислів через пізнання розумової діяльності, створення мовної картини світу засобами символізації. Одним із аспектів символізації виявляється концептосфера «мораль». Адже «ніяка абстрактна теорія не зможе без звернення до людського чинника, до моральності нації відповісти на питання, чому можна думати про почуття як про вогонь і говорити про полум'я кохання, про запал сердець, про тепло дружби» [6, с. 23]. Людина періоду язичницьких уявлень про світ вірила, що все кругом неї (*сонце, вода, зорі, рослини, місяць, звірі, каміння*) живе, вмє мислити, розуміє, має моральні якості, свої бажання, почуття. Всі ці вірування пережили довгі століття і живі донині у фольклорних творах: піснях, казках, прислів'ях, приказках, анекдотах, колядках, щедрівках тощо. Отже, найбільш типові символи народились внаслідок первісних вірувань.

В етнопсихолінгвістичному плані постає проблема встановлення вмотивованості слова-символу словом-несимволом. Скажімо, процес символізації слова *козак* стимулюється історичними чинниками на позначення сміливості, відваги, відчайдушності і водночас підпадає під семантичні чинники. Однак первинна назва може неодноразово семантично трансформуватися, наприклад, слово *рушник* втратило своє первинне значення, як шматок декоративної тканини, і набуло символічних значень *щастя, долі* тощо.

На думку багатьох дослідників, український народ створив свій, особливий, світ символічних понять, тому що українцям властиві поетичність, внутрішня гармонійність, образне бачення.

В. І. Кононенко вважає найсуттєвішими, визначальними для українців концептами, які він називає «словами-поняттями», такі слова, як *земля, мати, хата, хліб, доля* [7, с. 64]. В. В. Жайворонок розширює цей перелік: *батько, берегиня, калина, козак, вечорниці, мавка, тополя, недоля, хліб-сіль* та інші, і при цьому наголошує, що «це не просто слова-знаки, а мовні одиниці, наповнені етнокультурним змістом. Вони здебільшого й функціонують у культурних контекстах як народних, так і авторських» [2, с. 27].

Символ виходить із образу, який, у свою чергу, ґрунтується на порівнянні. Не випадково ще послідовники Платона (наприклад, Псевдо-Діонісій) вважали символ разючим потрясінням, піднесенням думки для розв'язання таємниці [3, с. 138]. На нашу думку, символ передусім передає суб'єктивне бачення носіїв мови, речей, явищ об'єктивної дійсності, ніж власне природні їхні властивості. Український народ здавна вірив і вірить нині у магічну силу природи. Свідченням цього є марно-

вірство, повір'я, що передаються із покоління в покоління. Звірі, птахи, комахи, дерева, квіти, предмети, явища природи у народному світобаченні мають обов'язково певне призначення, уособлюють символічну сутність. Українська мова й до сьогодні зберігає пам'ять про міфологізований світогляд язичників.

Слова-символи відбивають етнічні, культурно-релігійні особливості та створюють відповідний мовний, етнокультурний колорит кожного народу.

В. І. Кононенко та його школа створили цілісне наукове бачення словесної символіки. Взявши за основу дослідження вербальної символіки, виконане В. Кононком, проаналізуємо сектор народно-мовної символіки у творенні концептів моралі. Матеріалом для дослідження нам слугуватимуть фольклорні тексти, зосереджені у збірниках «Вік живи – вік учись», «Закувала зозуленька», «Слово до слова складається мова», «Українські прислів'я та приказки».

Результатом наших спостережень стала систематизація слів-символів за ідеографічним принципом. Нами виділено дві групи, словесних символів, які так чи інакше беруть участь у відтворенні концептосфери «мораль» у мовній картині світу українців.

Антропологічні слова-символи – це назви людей за сімейним та соціальним станом, родом діяльності тощо. Вживання слів-символів ґрунтується на перенесенні узагальнених властивостей одних осіб на інших; назва, що зазнає символізації, втрачає ознаки лексеми з конкретним значенням, а набуває абстрактності, на перший план висуваються ознаки і властивості, що створюють певний «ореол надприродності» [6, с. 163–164].

В українському національно-культурному просторі до таких слів-символів, слів-образів належать, зокрема, **мати, козак** [6, с. 164], **під**.

Найкраще український національний колорит, українську ментальність відтворює мікроконцепт **козак**. Він постає як ідеальний образ української душі, носій та обранець найвищих суспільних і духовних якостей людини. Наділений найкращими рисами, у народній творчості козак оспіваний як сміливий захисник рідної землі, України, який завжди вміє знайти несподіваний, сміливий, часто неймовірний вихід із найскрутнішої ситуації [6, с. 142].

Козак в уявленнях українців – уособлення кращих моральних рис національного характеру. Слово *козак* символізує позитивні чоловічі риси: **готовність до захисту рідної землі, до ратної праці воїна**: – *Розвивайся, сухий дубе, Завтра мороз буде; Убирайся, козаченьку, Скоро поход буде. Я морозу не боюся – Зараз уберуся* [4, с. 341]. *Ой колись ми воювали, Да більше не будем! Того щастя й тої долі Повік не забудем! Да вже шаблі заржавіли, Мушкети – без курків, А ще серце козацьке Не боїться турків!* [4, с. 351].

Відвага, мужність: – *Вже ж про тебе, козаченьку, й вороги питають, Щодня й ночі в темнім лузі все тебе шукають. Гей, як крикне козаченько до гаю, до гаю: – Наїжджайте, воріженьки, сам вас накликаю!* [4, с. 343].

Винахідливість у ратнім ділі: *Ботурлинський козарлюга по Січі гуляє, Та все пана кошового вірненько благає: – Позволь, батьку, пан кошовий, нам на башти стати, Найстаршому генералу з плеч голову зняти. Москаль стане з палашами, а ми з кулаками, Нехай слава не поляже проміж козаками!* [4, с. 212]. – *Гей, не журися, мій коню вороненький, Ми сторожу та обминемо, А од погоні утечемо, А з зустрічю та поб'ємося. Ой низом, вороненький, низом Закидані дороженьки хмизом; А ти, мій кінь вороненький, Перескакуй цей хмиз зелененький* [4, с. 344].

Волелюбність: *Козача потилиця панам-ляхам не хилиться* [1, с. 14]. – *В чистім полі тирса шумить, Катран зеленіє, В чистім полі своя воля, Що й серце німіє* [4, с. 350].

Символами **козацької звитяги й слави** у народі стали імена окремих козацьких ватажків: – *Отак Максим Залізняк Із панами бився, І за те він слави Гарної залучився. Лине гомін, лине гомін По степу німому, Вертаються козаченьки Із бою додому* [4, с. 211].

Більшість етнопсихологів (М. Костомаров, В. Антонович, І. Левицький, В. Липинський, Ю. Липа, Д. Донців, І. Мірчук, О. Кульчицький, Д. Чижевський, В. Щербатівський, Я. Ярема, Б. Цимбалістий, В. Янев) зауважують яскраво виражену присутність в українському національному характері меланхолійності й сентиментальності. Не позбавлені цих властивостей і козаки.

Попри гартовану волю, **козак** обов'язково має **чуйну душу**. Він **ніжний, вірний коханець, люблячий син**: *Ой не шуми, луже, Зелений байраче: Не плач, не журися, Молодий козаче! – Не сам же я плачу, Плачуть карі очі, Що нема спокою Ані вдень, ні вночі...* [4, с. 283]. *Ой у полі вітер віє, А жито половіє, А козак дівчину та й вірненько любить, А зайнять не посміє* [5, с. 284]. – *Козаченьку, куди йдеш? Невже жалю не маєш? – Ой, не плач же, дівчино, не журися Та до мого серця пригорнись. – Я без тебе загину, Як ти підеш в чужину... – Ой, не плач же, дівчино, не журися Та до мого серденька пригорнись* [4, с. 345]. *Ой криче, криче чорненький ворон Да на глибокій долині. Ой плаче, плаче молодий козаче По нещасливій годині. Ой криче, криче да чорненький ворон Да у лузі над водою; Ой плаче, плаче молодий козаче На конику на вороному. – Вороний коню! Грай ти підо мною, Да розбий ти тугу мою!* [4, с. 347]. *Ой у лісі в Керелецькім, Ой у полі а в Гординськім, Відти козак з війни іде, Ой у лісі коня пасе. Шабельками вогню креше, Ой стрільбами розкладає, Свої рани пригріває, Свої сльози проливає* [4, с. 348]. *Стоїть явір над водою, в воду похилився; На козака пригодонька, козак зажурився. Не хилися, явороньку, ще ж ти зелененький; Не журися, козаченьку, ще ж ти молоденький! Не рад явір хилитися, вода корінь миє! Не рад козак журитися, так серденько ниє!* [4, с. 349].

Народ не ідеалізує **козака**. Цей мікроконцепт у народній уяві не позбавлений і **окремих вад**, які не схвалюються моральним кодексом: – *І сказала: – Козачегультяю, Виведь мене з зеленого гаю. Виведь мене з зеленого гаю. Я ж молода, дороги не знаю. – Коли б дівка дороги не знала, Вона б мене гультяєм не звала* [4, с. 257]. *Ішов козак потайком До дівчини, серденько, вечірком. – Ой, дівчино, відчини, – Свое-моє серденько звесели!... – Ой, козаче, утікай Та на мене славоньки не пускай* [4, с. 260]. *Ой у полі три криниченьки, Любив козак три дівчиноньки – Чорнявую та білявую, Третю руду та поганую* [4, с. 273].

В українському етносі **мати** – символ народних сподівань на злагоду в родині, суспільстві, символічний образ берегині, рідної землі. Загалом мати виступає як уособлення позитивних моральних якостей жінки. Образ матері втілює зорієнтованість української нації на благополуччя в родині, сім'ї.

Уособлення родинного затишку: *Мати з хати – горе в хату* [11, с. 188]. *Як помре мати, розбігаються діти з хати, батько їх не вдержить* [11, с. 189]. **Турботливе, дбайливе ставлення до дітей**: *У дитини болить голова, а в матері – серце. У дитини заболить пучка, а в матері – серце* [11, с. 189]. **Любов матері до дітей**: *Материнська любов ніколи не змінюється. Любов матірня й на віддалі гріє* [11, с. 188]. **Передача найкращих моральних якостей своїй дитині**: *Чого мама научить, те й дочка знає. Чого не дала мама, того не купиш і в пана. Що мати навчить, то й батько не перевчить. За горами мала хмаронька, яка мати, така й донька. Яка вода, такий млин, яка мати, такий син* [11, с. 189]. Сирітство в позамовній дійсності є фактом недолі та нещастя, тому в народі з'явилося багато прислів'їв та приказок, які дають позитивну оцінку повній родині, що є важливим для

виховання дитини. В *рідної матері – як літнє сонце: бо хоча й єсть не раз на світі хмарненько, а все-таки від нього тепленько. У кого мати рідненька, у того сорочка біленька й голівка гладенька* [11, с. 189]. Народна мудрість говорить про те, що мати завжди допомагає своїй дитині, вона є берегинею, охоронцем свого чада від усіляких негараздів. *Мати праведна – опіка і охорона камінна. Материна молитва із дна моря підіймає* [11, с. 188]. Народ покладає на матір **відповідальність за виховання достойної людини, корисної для суспільства**: *Не та мати, що народить, а та, що до розуму доводить* [11, с. 188]. *Однієї матки та не однакові дітки. Одна мати родила, та не однакове щастя дала* [11, с. 189].

У контексті народно-поетичного мовлення виразного саркастичного звучання набуває номінація «**піп**». Це народна назва духовної особи й служителя православної церкви. За тлумачним словником, піп – це «духовне звання у православній церкві, середнє між єпископом і дияконом; служитель релігійного культу, який має це звання й здійснює богослужіння» [10, с. 676]. У розумінні українців піп – людина, яка наживається на чужому горі, нехтує усіма канонами духовності заради власної вигоди та збагачення.

В уявленнях українців піп прикривається духовним саном, щоб **збагатитися**: *Благослови, владико, дерти з бідного лико!* [1, с. 12]. *Кому мрець, а попові гроші в гаманець. Копя для попа, а дякові буде й по мідякові. У попа здачі, а в кравця остачі не питай. Навіщо попові гармошка, коли у нього є кадило* [11, с. 357]. *Піп Наум навів бабу на ум: баба порося продала, а гроші попові дала* [11, с. 358]. *У попа очі завидючі, а руки загребучі* [1, с. 12]. **Зажерливість** *Знехотя піп порося з'їв. Богу слава, а попу шмат сала. Ніхто не знає натуру попову: три слова скаже, а бере корову. Зависливі очі, як у попа* [11, с. 357]. *Попа одним обідом не нагодуєш* [11, с. 358]. *На те піп посвятився, щоб по церкві крутитися* [11, с. 357]. *Піп живе з вівтаря, а писар з каламаря* [11, с. 358]. *Піп і дяк звикли на дурняк* [1, с. 12]. Парадокс, але український народ постійно порівнює попа з **чортом**: *За гроші піп і чорта поцілує. Не дав піп дари, чорт його бери! І з попом добра мова, але й з чортом можна прийти до слова* [11, с. 357]. *Піп з богом говорить, а на чорта дивиться. Убрався піп у ризи, чорт у рядно та й тягнуть в одно* [1, с. 12]. Поширення цієї антитези в народному мовленні дозволяє припускати, що у світогляді українців чітко розмежовується віра в бога і церкву та її служителів як суспільна інституція, яка не позбавлена всіх вад мирських.

Етично-моральні цінності, що ґрунтуються на народних уявленнях про гідність і підлість, добро і зло, пристойне й непристойне, передають такі символічні номени, що характеризують людину, її внутрішню будову та зовнішні ознаки [6, с. 168]. Кожен із цих символів містить позитивну й негативну семантику.

Коса – символ **дівочої честі та гідності, краси, сили і влади над чоловічим серцем**: *Вона ростом невеличка, Ще й літами молода, Руса коса до пояса, В косі стрічка голуба* [4, с. 271]. *Коса – як праник* [11, с. 160]. *Сиди до сивої коси, а за ледащо не йди* [11, с. 174]. *Жіноча коса і слона спутає* [11, с. 181].

Чуб, вуса – символ **чоловічої краси**: *Хоч чуб кучерявий, та сам шепелявий* [11, с. 160]; **честі**: *Вуси – честь, а борода й у цапа єсть. Борода – честь, а вуси й у kota єсть* [11, с. 160]; **гідності, козацтва**: *В кого чорний вусок, тому рибки кусок, в кого сива борода, тому й юшки шкода* [11, с. 161]. *Хоч хліба ні куса, аби за чорного вуса* [11, с. 175]; **погорди**: *Хоч ти і любя, та зась тобі до мого чуба* [11, с. 163]. *Жінка доти любя, доки не візьме за чуба* [11, с. 180].

Губи – символ **жадібності, пихи**: *Не те гріх, що в рот, а те, що з рота. Не те осквернює, що в уста, а те, що з уст* [11, с. 234]; **людського поговору**: *До чужого рота не приставиш ворота* [9, с. 21]. *Людям губа не заперта. Що на губі, те*

й на язиці. Як свої губи не затримаєш, то з чужих почувеш [11, с. 235]; **пліткарства, обману:** Не вір губі, бо вона часом бреше. Не рот, а ціла верша. От пащекувата, на все село [11, с. 235]. **Зайве пащекування, участь у пересудах, на думку народу може бути небезпечним:** Роззяв рот, то влізе чорт. Якби люди і риба не відчиняли рота, коли не треба, то багато лиха обминули б [11, с. 235]. **Уста** – символ **доброго прогнозування:** Твоїми би устами та мед пить [11, с. 235].

Око – символ **господарської дбайливості, пильності:** Очі бояться, а руки роблять [9, с. 25]. Всякий двір хазяйським оком держиться. Від хазяйського ока і кінь добріє. Хазяйське око худобу тучить [11, с. 86]. Очам страшно, а руки роблять [11, с. 105]; **очі як вияв душі, настрою:** Очі – дзеркало душі [9, с. 31]. Одні очі і плачуть і сміються [11, с. 284]; **зздорості:** Чужу крупу віючи, очі завжди запорошиш [11, с. 125]. Зависливе око бачить далеко. Очі завидючі, а руки загребуці [11, с. 298]. Очам завидно, а животу не пожиточно [11, с. 300]; **пильності і спостережливості:** Бачать очі ревниві, дальше ніж орлині [11, с. 166]. Очі бачать далеко, а розум іще дальше [9, с. 15]. Вір своїм очам, а не чужим речам. Одним оком спить, а другим бачить [9, с. 287]. Не вір вухам, але очам [9, с. 317].

Ніс – символ **всюдишності, необмеженої цікавості:** Це такий ніс, що чує, як на небі млинці печуть [11, с. 292]. Не пхай свого носа до чужого проса. Не сунь свого носа в пшеничне борошно. Пильнуй свого носа, а не чужого проса. Не сунь свого носа в чужий город [11, с. 300]; **пихатості, зарозумілості:** Не піднімай свого носа вище голови, бо вкоротять. Держи голову високо, та не задирай носа [11, с. 292]. Задер носа, що й кочергою не дістати. Дере носа: я не я, попав свиня. Зорі щитає, а під носом не бачить [11, с. 293].

Язык є невід'ємним лексичним компонентом моралізаторських сентенцій, фразем, що формують норми поведінки у суспільстві: А хоч що збрехать – языка прикуси. Вкуси себе за язык, як свербить [11, с. 235]. Хто багато меле языком, той напевно багато й бреше. Якби не збрехав, то б язык кілком став. Як хоч що збрехати, то языка прикуси [11, с. 283]. **Язык** – як символ **брехливості, говірливості, балакучості:** Злі язики плетуть, хоч знають, що брешуть [11, с. 235]. Бабська хвороба – язык. Всяка сорока від свого языка страждає [9, с. 235]. Дай языкові волю, заведе в неволю Держи язык за зубами – будеш їсти кашу з грибами. Держи язык на прив'язі. Довгим языком тільки полумиски лизать. Доведе язык не тільки до Києва, але й до кия. Дурний язык попереду розуму біжить [9, с. 235]. У хвалька язык діє, а рука не вміє [11, с. 291] Двір городи, а язык прив'язи [11, с. 235]. Як не руками, то языком візьме [11, с. 300]. Будь сміливим не языком, а ділом [11, с. 309]. Языком вихати – не ціпом махати [9, с. 23]. Языком і так і сяк, а ділом ніяк [9, с. 25]. Одне – молоти языком, а друге – перти плуга [9, с. 29]. Писать – не языком чесать [9, с. 14]. Слово – не полова, язык – не помело. Коли голова думає, язык відпочиває [9, с. 19]. Дурний язык голові не приятель [9, с. 20]. Що на думці, те й на язиці [9, с. 23]. **Гострий, дошкульний язык наносить глибший моральний біль, ніж фізичний:** Гірше болить від языка, як від ножа [9, с. 235]. Язык дошкульніший від списа [9, с. 22]. Языком без ножа різже [9, с. 23]. Проти стамески не встоїть сучок – гостра стамеска на язичок [9, с. 91].

Проаналізувавши значний за обсягом масив народно-поетичного мовлення, ми дійшли висновку, що у концептосфері «мораль» сформувалася низка вербальних символів, що позначають окремі поняття, уявлення про якості, гідні людини, і такі, що засуджуються народною мораллю, виражають оцінку позитивного – негативного.

Номен *козак*, *мати* – це переважно символи моральних якостей українського народу. *Пил* – символ негативних, аморальних характеристик. У народному мовленні метофоризувалися і набули певної символічності назви окремих органів тіла людини (*язик*, *очі*, *уста*, *коса* тощо), які уявою носіїв мови співвідносяться первинно з певними діями, функціями, що, у свою чергу, стають вчинками, типами поведінки.

Пропонована стаття репрезентує фрагмент дисертаційного дослідження «Вербалізація концептів народної моралі в українському фольклорі». Автор має на меті у наступних публікаціях описати результати аналізу інших вербальних символів (символізацію предметних назв, аніманістичних назв та орнітологічних слів-символів), що активно долучаються до створення концептосфери «мораль».

Бібліографічні посилання

1. **Вік живи вік учись.** (Українська народна мудрість) / упоряд. І. П. Березовський. – К. : Рад. шк., 1961. – 132 с.
2. **Жайворонок В. В.** Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 23–35.
3. **Жайворонок В. В.** Символіка народного та авторського (крилатого) слова й виразу / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 138–147.
4. **Закувала зозуленька** : антологія укр. нар. поетич. творчості. – К. : Веселка, 1998. – 510 с.
5. **Кононенко В. І.** Словесні символи в семантичній структурі фраземи / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 1991. – № 2. – С. 30–36
6. **Кононенко В. І.** Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
7. **Кононенко В. І.** Мова і народна культура / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 62–69.
8. **Потебня А. А.** О некоторых символах в славянской народной поэзии // Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М., 1989. – 622 с.
9. **Слово до слова складається мова.** Скарби народної педагогіки : навч. видання. – Х. : Друк, 1999. – 160 с.
10. **Тлумачний словник української мови.** Т. 2. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконті, 2007. – 926 с.
11. **Українські прислів'я та приказки** / упоряд. С. В. Мишанич, М. М. Пазяк. – К. : Дніпро, 1984. – 390 с.
12. **Українські символи** / [Дмитренко М., Іваннікова Л., Лозко Г. та ін.]. – К., 1994. – 140 с.

Надійшла до редколегії 17.12.08